

УДК 338.439(477)

Сенишин О.С.

*кандидат економічних наук, доцент
Львівського національного університету імені Івана Франка***СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ****NATURE AND STRUCTURAL AND FUNCTIONAL FOOD COMPLEX
DESCRIPTION OF UKRAINE****АНОТАЦІЯ**

Статтю присвячено розробці теоретико-методологічних засад розвитку продовольчого комплексу України. Розкрито зміст понять «продовольчий комплекс», «агропродовольчий комплекс», «агропромисловий комплекс» та визначено їхні взаємозв'язки та взаємозалежності. Подано структурно-функціональну характеристику продовольчого комплексу України; розглянуто багатоаспектне формування його структури з виділенням функціонально-галузевої, продуктової та територіально-виробничої структур. Описано головні особливості продовольчого комплексу України.

Ключові слова: продовольчий комплекс, структура продовольчого комплексу, функціональна, продуктова та територіальна структури продовольчого комплексу, галузь, виробництво, підкомплекс, продовольча безпека.

АННОТАЦІЯ

Статья посвящена разработке теоретико-методологических основ развития продовольственного комплекса Украины. Раскрыто содержание понятий «продовольственный комплекс», «агропродовольственный комплекс», «агропромышленный комплекс» и определено их взаимосвязи и взаимозависимости. Сформулирована структурно-функциональная характеристика продовольственного комплекса Украины, рассмотрены многоаспектное формирования его структуры с выделением функционально-отраслевой, продуктовой и территориально-производственной структуры. Описаны главные особенности продовольственного комплекса Украины.

Ключевые слова: продовольственный комплекс, структура продовольственного комплекса, функциональная, продуктовая и территориальная структуры продовольственного комплекса, отрасль, производство, подкомплекс, продовольственная безопасность.

ANNOTATION

This article is devoted to the development of theoretical and methodological foundations of the food complex in Ukraine, opening the meaning of "food complex", "agrofood complex", "agroindustrial complex" and the definition of their relationships and interdependencies; structural and functional characteristics of the food complex of Ukraine. Multi-form structure of the food complex with the release of three sections: functional and industry, food production and territorial structures are considered. The main features of the food sector of Ukraine are described.

Keywords: food complex, structure of the food complex, functional, food and territorial structure of the food sector, industry, manufacturing, subcomplex, food safety.

Постановка проблеми. Формування ефективного механізму гарантування продовольчої безпеки України як країни з перехідною економікою передбачає створення конкурентоспроможного продовольчого комплексу з оптимальною структурою виробництва, здатного в умовах міжнародної економічної інтеграції та глобалізації випускати високоякісну конкурентоспроможну продукцію, забезпечувати потреби

населення у продуктах харчування та належний рівень продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, які займалися проблемами продовольчих ринків та комплексу загалом, необхідно виокремити: П.П. Борщевського, П.І. Гайдуцького, Б.М. Данилишина, Л.Д. Дейнеку, Ю.П. Лебединського, О.Ю. Лебединську, Є.Й. Майовця, І.Р. Михасюка, В.Я. Месселя-Веселяка, В.О. Олійника, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, В.В. Юрчишина, М.Д. Янків та ін. Заважаючи на величезну увагу до проблем вивчення функціонування та розвитку вітчизняного продовольчого комплексу в науковій літературі, єдиної думки щодо етимології продовольчого комплексу, його структурних складових, функціональних характеристик немає.

Постановка завдання. Метою наукової статті є розробка теоретико-методологічних засад розвитку продовольчого комплексу України, розкриття змісту понять «продовольчий комплекс», «агропродовольчий комплекс», «агропромисловий комплекс» та визначення їхніх взаємозв'язків та взаємозалежностей; характеристика функціонально-галузевої, продуктової та територіально-виробничої структур продовольчого комплексу та створення відповідних наукових рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного продовольчого комплексу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зауважити, що у більшості наукових досліджень вчені-економісти характеризують продовольчий комплекс як частину агропромислового комплексу (АПК). В економічній літературі АПК визначається як сукупність взаємозалежних галузей, об'єднаних наявністю постійних виробничо-економічних зв'язків, а також єдністю мети – забезпечення ефективного виробництва кінцевого продукту на основі сільськогосподарської сировини. Також АПК характеризують як «сукупність технологічно й економічно взаємозалежних галузей, загалом кінцева мета функціонування яких найповніше задоволення потреб суспільства в продуктах харчування й інших предметах споживання з сільськогосподарської сировини, та вирішення соціальних питань села на основі послідовного

застосування досягнень науково-технічного прогресу, зростання економічної ефективності виробництва» [8, с. 62].

Погоджуємося з твердженням про те, що і АПК, і продовольчий комплекс є сукупністю взаємозалежних галузей і виробництв, об'єднаних близькими функціональними завданнями. Для продовольчого комплексу останнє полягає в задоволенні потреб населення продуктами харчування рослинного та тваринного походження в необхідному асортименті та належної якості.

Зосередимо увагу на різноманітності трактувань поняття «продовольчий комплекс».

Відома вчена-економіст Л.В. Погребняк трактує продовольчий комплекс як систему технічно взаємозалежних галузей, виробництв і видів діяльності, об'єднаних єдиною метою, що полягає у задоволенні потреб населення в продовольстві за науково обґрунтованими нормами споживання при найбільш ефективному використанні виробничих ресурсів [12, с. 7]. На нашу думку, таке визначення поєднує у собі елементи планової системи адміністративно-командної економіки, але має право на існування.

Визначний теоретик у галузі регіонального управління Д.М. Стеченко наголошує на тому, що продовольчий комплекс є сукупністю взаємопов'язаних підприємств з виробництва продовольчої сировини, її заготівлі, переробки, зберігання і реалізації через торговельно-розподільчу мережу та ринок [14, с. 172]. Повністю погоджуємося з цим твердженням, оскільки продовольчий комплекс – це сукупність взаємопов'язаних галузей і підгалузей переробної промисловості, сільського господарства, виробничо-технічного обслуговування і сфери обігу, то в процесі свого функціонування на основі міжгалузевих виробничо-економічних зв'язків продовольчий комплекс здійснює виробництво, транспортування, переробку, зберігання і реалізацію сільськогосподарської продукції і продуктів харчування.

На думку Ю.П. Лебединського та Л.А. Ганечко, продовольчий комплекс вступає частиною агропромислового комплексу та є складним динамічним виробничо-територіальним утворенням, яке, будучи частиною агропромислового комплексу, відрізняється від останнього тим, що підрозділи, які входять до

Таблиця 1

**Різнманітність трактувань поняття «продовольчий комплекс»
у науковій економічній літературі**

№ з/п	Автор(и)	Визначення
1.	О.М. Азарян	Регульована економічна система, що має як основну цільову настанову стійке виробництво й розподіл продовольчої продукції для забезпечення населення продуктами харчування в достатній кількості, асортименті й належної якості [1, с. 121].
2.	В.Д. Гончаров	Сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних галузей матеріального виробництва і сфери обслуговування, об'єднаних загальною метою – задоволення потреб населення в продуктах з мінімальними витратами [4, с. 27].
3.	Ю.П. Лебединський, Л.А. Ганечко	Частина агропромислового комплексу, що є складним динамічним виробничо-територіальним утворенням, яке, будучи частиною агропромислового комплексу, відрізняється від останнього тим, що підрозділи, які входять до його складу, пов'язані лише з виробництвом харчових продуктів, тоді як в структуру агропромислового комплексу входять галузі, що виробляють з сільськогосподарської сировини і нехарчові вироби [7, с. 5–6].
4.	Я.Б. Олійник	Сукупність підприємств, що беруть безпосередню участь у виробництві продовольчих ресурсів, їх заготівлі, транспортуванні, промисловій переробці, зберіганні, а також у сфері реалізації продуктів харчування [9, с. 63–65].
5.	М.М. Паламарчук	Частина агропромислового комплексу, що пов'язаний з виробництвом продуктів харчування, а також із сегментами, які не належать до АПК, а саме: рибним господарством, соляною промисловістю, мінеральними водами та ін. [10, с. 8].
6.	Л.В. Погребняк	Система технічно взаємозалежних галузей, виробництв і видів діяльності, об'єднаних єдиною метою, що полягає у задоволенні потреб населення в продовольстві за науково обґрунтованими нормами споживання при найбільш ефективному використанні виробничих ресурсів [12, с. 7].
7.	Д.М. Стеченко	Сукупність взаємопов'язаних підприємств з виробництва продовольчої сировини, її заготівлі, переробки, зберігання й реалізації через торговельно-розподільчу мережу та ринок [14, с. 172].
8.	Д.С. Файвішенко	Найважливіша складова загальнонаціональної системи будь-якої держави, функція якої полягає в оптимальному задоволенні потреб населення країни якісними, економічно і фізично доступними продуктами харчування за переважно продовольчого самозабезпечення держави з корективами на участь у процесах глобалізації [16, с. 189].
9.	Власне тлумачення	Складна соціально-економічна система взаємозалежних сфер, галузей та виробництв, спрямованих на задоволення суспільних потреб населення продуктами харчування рослинного та тваринного походження в необхідному асортименті та належної якості при ефективному використанні усіх видів виробничих ресурсів.

його складу, пов'язані лише з виробництвом харчових продуктів, тоді як до структури агропромислового комплексу належать галузі, що виробляють з сільськогосподарської сировини і нехарчові вироби [7, с. 5–6]. Вчені виокремили цікавий підхід до розуміння сфер вищезгаданої комплексу. Так, перша сфера представлена галузями промисловості, що забезпечують сільське господарство і харчову промисловість матеріально-технічними ресурсами. Друга сфера – це сільське господарство. Остання ж охоплює виробництва й галузі, які здійснюють заготівлю, транспортування, зберігання, переробку сільськогосподарської продукції і реалізацію готових виробів. Тобто таке визначення продовольчого комплексу вказує на посферну його структуру.

Поняття продовольчого комплексу з позиції посферного підходу розглянув Я.Б. Олійник, який визначає продовольчий комплекс як «скупність підприємств, що беруть безпосередню участь у виробництві продовольчих ресурсів, їх заготівлі, транспортуванні, промисловій переробці, зберіганні, а також у сфері реалізації продуктів харчування» і виділяє в останньому п'ять сфер [9, с. 63–65]: виробництво продовольчих ресурсів (сировинна ланка); промисловість з переробки продовольчих ресурсів; виробництво засобів виробництва для підприємств продовольчого комплексу; заготівля, транспортування, зберігання й реалізація продовольчої продукції; управління, підготовка кадрів, наукові дослідження.

Отже, наше трактування продовольчого комплексу зводимо до того, що останній є складною соціально-економічною системою взаємозалежних сфер, галузей та виробництв, спрямованих на задоволення суспільних потреб населення продуктами харчування рослинного та тваринного походження в необхідному асортименті та належної якості при ефективному використанні усіх видів виробничих ресурсів.

Різноманітність думок щодо розуміння поняття продовольчого комплексу показано у таблиці 1.

Звідси бачимо, що продовольчому комплексу як соціально-економічній системі властива певна кількість якісно визначених елементів і процесів, які перебувають у взаємодії та взаємозв'язку. Саме ці складові елементи – галузі та виробництва – формують його структуру. Структура соціально-економічних систем є фундаментом для аналітичних досліджень, оскільки від особливостей структури залежить, з одного боку, *задоволення суспільних потреб*, а з іншого – *ефективне використання усіх видів виробничих ресурсів*.

Розвиток процесів агропромислової інтеграції й удосконалення наукового інструментарію їх вивчення переконують, що неможливо дати змістовний структурний опис продовольчого комплексу, застосовуючи тільки один, наприклад функціональний, галузевий, функціонально-галузевий, функціонально-компонент-

ний, продуктовий чи територіальний розріз цієї складної системи. І в теоретичному, і в практичному змісті необхідне багатоаспектне формування структури продовольчого комплексу з виділенням щонайменше таких розрізів, як: функціональна, галузева, функціонально-галузєва, функціонально-компонентна, продуктова чи територіальна структура. Розгляд продовольчого комплексу з різних позицій дозволяє зробити «об'ємнішим» загальне уявлення про його структуру.

Зауважимо, що основою *галузевої структури* продовольчого комплексу є процеси між-та внутрішньогалузевого поділу праці в межах останнього, склад його основних галузей і кількісне співвідношення між ними та їх частинами. На нашу думку, найбільш обґрунтованою є чотирисферна структура продовольчого комплексу, відповідно до якої виділимо: сільське господарство (окрім виробництва непродовольчої сировини) та інші види діяльності з виробництва продовольчих ресурсів: рибне господарство, розлив мінеральних вод, використання продовольчих ресурсів лісу, соляна промисловість; переробку промисловість; виробничу інфраструктуру або агросервіс, що виражена комплексом галузей, які забезпечують зовнішні умови здійснення виробничого процесу: вантажний транспорт; оптова торгівля; електро-, газо-, і водопостачання; холодильне, складське і тарне господарство; технічне та меліоративне обслуговування; зв'язок; інформаційне обслуговування; сфера ділових послуг; консультативне обслуговування; інженерно-консультаційні та проектні послуги; сфера забезпечення тимчасових потреб у робочій силі тощо та торгівлю продовольчими товарами.

Функціональна ж структура продовольчого комплексу вказує на інтеграційні властивості галузей і виробництв, комплексний інтегрований характер агропродовольчого відтворювального процесу. В основу вищенаведеної структури покладено поняття агропродовольчого відтворювального циклу (АПВЦ) [15, с. 19], який складається з послідовно функціонуючих виробничих ланок, об'єднаних вертикальними виробничо-технологічними та іншими видами зв'язків, а інтегруючим моментом є використання однотипної сировини та випуск продукції, яка задовольняє аналогічні або взаємозамінні потреби споживачів у продовольчих товарах. Кожний АПВЦ, як правило, ускладнений низкою допоміжних та обслуговуючих виробництв і є, таким чином, складним інтегрованим утворенням.

Здійснивши ґрунтовний аналіз галузевої та функціональної структур продовольчого комплексу, варто зауважити, що якщо перша відображає склад основних галузей і кількісне співвідношення між ними, то друга – співвідношення і взаємозв'язок між різнопрофільними функціональними групами підприємств. Таке у свою чергу свідчить про однорідну спрямова-

ність та взаємодоповнюючий характер галузевої та функціональної структур, які відображають один аспект продовольчого комплексу – компонентний. Тому вважаємо за доцільне розглядати їх як єдину *функціонально-галузеву структуру*, елементами якої є окремі продовольчий підкомплекс – сукупність виробничих процесів, які об'єднують усі етапи технологічної послідовності вирощування і комплексної промислової переробки певного виду сільськогосподарської сировини (чи заготівлю і переробку інших видів продовольчих ресурсів) аж до отримання одного чи кількох видів готової продукції з використанням усіх необхідних для цього ресурсів.

Існують різні підходи щодо визначення функціонально-галузевої структури продовольчого комплексу [5, с. 35], їх можна звести до двох точок зору. Відповідно до першої, продовольчий комплекс – це сукупність усіх галузей, які безпосередньо чи опосередковано беруть участь у виробництві продуктів харчування. Відповідно до другої – до складу продовольчого комплексу належать галузі, між якими існують технологічні зв'язки і які спільно виробляють кінцевий продукт.

За першим підходом, до складу продовольчого комплексу необхідно зараховувати не тільки сільське господарство, переробку і харчову промисловість, сферу реалізації кінцевого продукту, а й машинобудування, чорну металургію, енергетику, будівництво та інші галузі в тій частині, в якій вони пов'язані з виробництвом продуктів харчування. Згідно з таким підходом в системі продовольчого комплексу пропонуємо виділити сфери, що визначають його функціонально-галузеву структуру (рис. 1).

I сфера – виробництво засобів виробництва для сільського господарства, переробної і харчової промисловості.

II сфера – виробництво сільськогосподарської продукції, рибальство і рибництво, видобуток солі, а також вирощування племінного молодняка, сортового посівного матеріалу, елітних саджанців, рібопосадкового матеріалу для ставкових господарств.

III сфера – переробка сільськогосподарської продукції, виробництво продуктів харчування із сільськогосподарської та іншої сировини, реалізація кінцевого продукту.

IV сфера – виробнича інфраструктура: технічне, меліоративне, транспортне обслуговування, холодильно-складське господарство, виробництво тари й пакування та ін.

V сфера – об'єкти соціально-культурного призначення: комунальне господарство, побутове обслуговування, система підготовки кадрів, культурно-просвітні об'єкти тощо.

VI сфера – торгівля продовольчими товарами.

Такий підхід до визначення складу продовольчого комплексу не дозволяє окреслити його межі досить чітко. У цьому випадку продовольчий комплекс за своїми масштабами і структурою дещо збігається з межами економіки в цілому, оскільки лише деякі галузі не працюють на виробництво продуктів харчування.

Тому в науковій літературі існують й інші підходи, що, на наше переконання, більш точніше окреслюють структуру продовольчого комплексу загалом. Сюди зарахуємо функціонально-компонентну структуру, що характеризується спеціалізованими продовольчими комплексами (у цьому випадку підкомплекс рослинництва та тваринництва), кожен з яких об'єднує галузі, підгалузі та види діяльності, пов'язані технологічно в процесі виробництва конкретних кінцевих продуктів. Виходячи з цього, розрізняють інтегральні та спеціалізовані продовольчі підкомплекси. До інтегральних підкомплексів зараховують усі ланки системи підприємств у межах певної території, пов'язані з виробництвом продовольчих товарів. Спеціалізовані ж підкомплекси у функціонально-компонентній структурі виражені рослинницькими та тваринницькими підгалузями.

Повніше структурні аспекти продовольчого комплексу показано у продуктивій структурі, оскільки взаємодія галузей і виробництв у продовольчому комплексі ґрунтується переважно на обміні сировиною, напівфабрикатами, тобто має «продуктовий» характер [13]. Тому

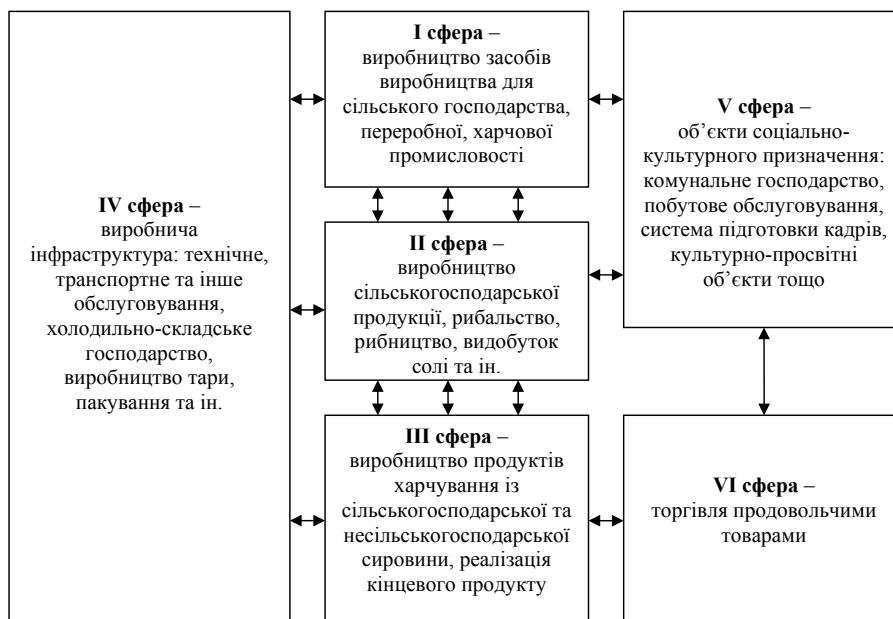

Рис. 1. Схематична модель функціонально-галузевої структури продовольчого комплексу

Джерело: розробка автора

до складу продуктової структури продовольчого комплексу слід зарахувати: тваринницько-переробні підкомплекси (м'ясопереробний, молочнопродуктовий, масложировий, яєчний тощо); рослинницько-переробні підкомплекси (борошно-круп'яний, плодоовочеконсервний, картопляно-крохмальний, спиртовий та ін.); рибопродуктовий (рибальство, рибицтво, виготовлення рибопродуктів); соляний підкомплекс (добування, випарювання та виготовлення солі); виробництво алкогольних, безалкогольних напоїв, мінеральних вод та ін.

Вважаємо, що формування у структурі продовольчого комплексу продуктивних підкомплексів має велике значення для управління ним, оскільки дозволяє здійснювати обґрунтування пропорцій між сферами і галузями з урахуванням технологічних співвідношень у

виробництві конкретних видів продукції.

Основою виділення *територіальної структури* продовольчого комплексу є економічне районування, політико-адміністративний та адміністративно-територіальний устрій країни. У науковій економічній літературі виділяють народногосподарський, регіональний, районний та локальний територіальні контури. Звідси, територіальна структура продовольчого комплексу є сукупністю агропромислових формувань різного таксономічного рангу, різно-рідних за функціонально-галузевим складом [3, с. 112].

Цікавим, на нашу думку, є розуміння продовольчого комплексу з позицій *системного підходу*, який слід розглядати у декількох аспектах. По-перше, як організаційну структуру з взаємодіючими елементами, такими як: товаровиробники, споживачі (проміжні та кінцеві), інфраструктура та держава в особі державних і регіональних органів влади та інші. По-друге, як регульовану економічну систему, оскільки від стійкості виробництва, продовольчої продукції, керованості економічними та організаційними процесами в підсумку залежить досягнення головної мети функціонування продовольчого комплексу – забезпечення населення продовольством вітчизняного виробництва в достатній кількості, асортименті та належній якості. Тому, розглядаючи продовольчий комплекс із позиції системного підходу, пропонуємо окреслити його як регульовану економічну систему, що складається з трьох взаємопов'язаних складових: організаційно-економічного механізму, процесів виробництва, зберігання, транспортування та реалізації (торгівлі) продовольчої продукції та продовольчого ринку, узагальнену модель якого зображено на рисунку 2.

Як бачимо з цього рисунка, входами у комплексній схематичній моделі продовольчого комплексу як економічної регульованої системи є грошові потоки попиту як кінцевих, так і проміжних споживачів на продовольчі товари, які можна об'єднати в товарні групи. Виходами служить сукупна пропозиція сільськогосподарських підприємств, підприємств переробної та харчової промисловості, а також особистих підсобних господарств населення у вигляді

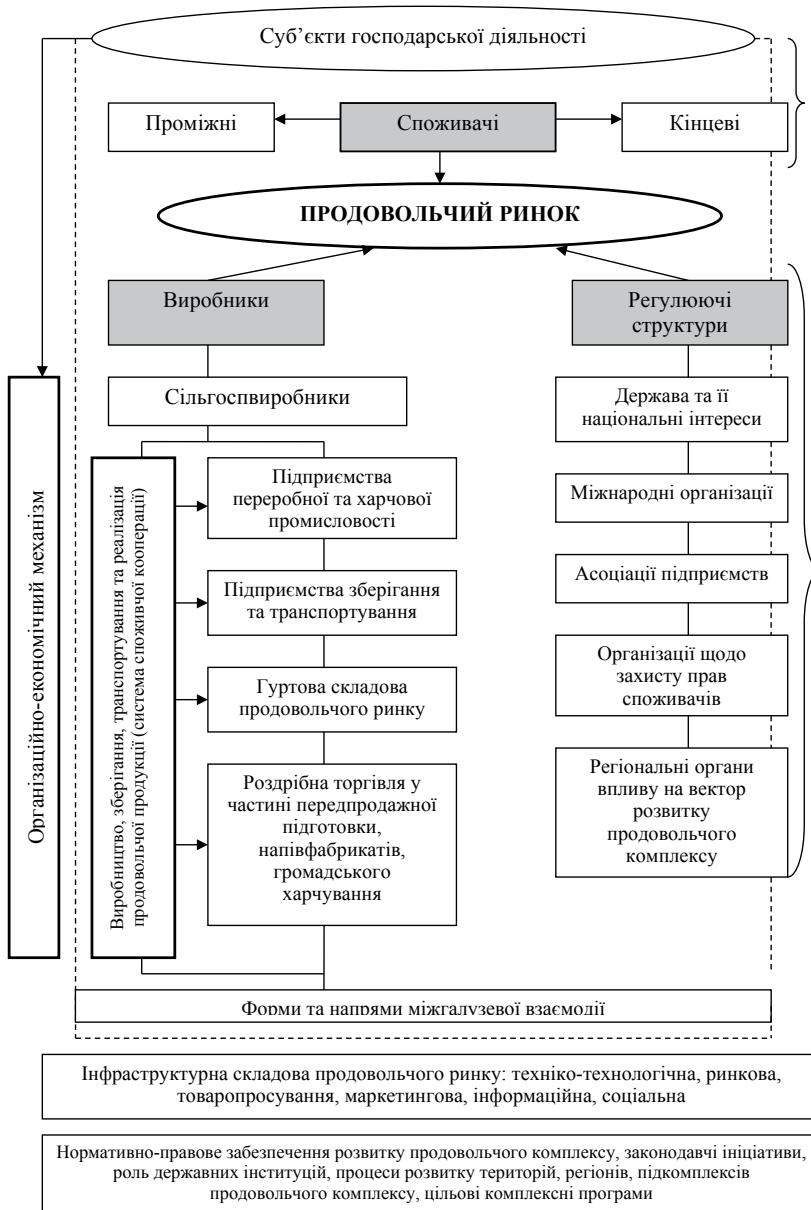

Рис. 2. Комплексна схематична модель продовольчого комплексу як економічної регульованої системи

Джерело: розробка автора

безпосередньо сільськогосподарської продукції і товарної продукції харчової промисловості.

Висновки з проведеного дослідження. У підсумку зазначимо, що специфіка стійкості відтворення в продовольчому комплексі визначається специфікою відтворення в агропромисловому комплексі в цілому, збалансованістю та пропорційністю ресурсів і потреб його функціональних комплексів. Звідси, можемо окреслити особливості продовольчого комплексу, до яких зарахуємо:

– зв'язок продовольчого комплексу із сільським господарством більш тісний, ніж інших підкомплексів агропромислового комплексу, оскільки більшість продовольчих товарів виробляється з сільськогосподарської сировини;

– продукти харчування мають обмежені терміни зберігання, тому стабільність забезпечення населення продовольством багато в чому залежить не тільки від кількості виробленої сільськогосподарської продукції, а й від умов зберігання цієї продукції, своєчасної її переробки й реалізації;

– значущість стійкості виробництва продовольства є вищою, ніж непродовольчих товарів народного споживання.

Отже, кінцева мета діяльності продовольчого комплексу – стабільне забезпечення населення продовольчими товарами високої якості та широкого асортименту. Правильне формулювання критерію при виборі управлінських рішень, зокрема забезпечення пропорційного і збалансованого розвитку продовольчого комплексу, набуває першочергового значення серед інших проблем управління продовольчим комплексом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Азарян О.М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в системі чинників розвитку галузей та територій [Електронний ресурс] / О.М. Азарян. – Режим доступу : <http://www.trade.donduet.edu.ua/download/2012/34/Azaryan.pdf>.
2. Булах Н. Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку ринку продовольства як передумова нарощування конкурентного потенціалу / Н. Булах // Економіст. – 2006. – № 7. – С. 57–59.
3. Веденичев П.Ф. Аграрний ресурсний потенціал Української ССР / П.Ф. Веденичев, В.І. Пасхавер, В.М. Трегобчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 312 с.
4. Гончаров В.Д. Формирование и развитие продовольственного комплекса в СССР / В.Д. Гончаров. – М. : ВНИИТЭИСХ, 1983. – 68 с.
5. Дейнеко Л.В. Фінансово-економічні важелі розвитку продовольчого комплексу / Л.В. Дейнеко // Фінанси України. – 1998. – № 12. – С. 34–38.
6. Зеленський С.М. Пріоритети розвитку агропродовольчої сфери регіону / С.М. Зеленський // Економіка АПК. – 2000. – № 7. – С. 23–26.
7. Лебединский Ю.П. Продовольственный комплекс Украинской ССР (темпы и пропорции развития) АН УССР СОПС УССР / Ю.П. Лебединский, Л.А. Ганечко. – К. : Наукова думка, 1986. – 254 с.
8. Лисецький А.С. АПК: методологія розвитку регіонів / А.С. Лисецький // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 59–66.
9. Олійник Я.Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Я.Б. Олійник. – К. : Лібра, 1996. – 208 с.
10. Паламарчук М.М. Агропромышленные комплексы: географические аспекты / М.М. Паламарчук, А.М. Паламарчук. – М., 1988. – 48 с.
11. Пістун М.Д. Географія агропромислових комплексів : навч. посіб. / М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Проватар. – К. : Либідь, 1997. – 198 с.
12. Погребняк Л.В. Интенсификация и проблемы повышения эффективности регионального продовольственного комплекса : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.02.03 / Л.В. Погребняк. – М., 1987. – 20 с.
13. Продовольчий комплекс України : стан і перспективи розвитку / [Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк та ін.] ; за ред. Б.М. Данилишина. – К. : Наукова думка, 2007. – 276 с.
14. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : навч. посіб. / Д.М. Стеченко. – К. : Вікар, 2001. – 377 с.
15. Точилін В.О. Формування ринкових структур у регіональних агропромислових комплексах : монографія / В.О. Точилін. – К. : Інститут Економіки НАН України, 1995. – 54 с.
16. Файвішенко Д.С. Методологічні основи розвитку продовольчого комплексу України [Електронний ресурс] / Д.С. Файвішенко. – Режим доступу : http://www.trade.donduet.edu.ua/download/2013/36/ua/2_10.pdf.